מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — הטרמות ליציאת מצרים

סמוך לתחילתו של הסיפור היהודי קורה דבר משונה ביותר. תחילה השתלשלות העניינים ברורה. אלוהים קורא לאברהם לעזוב את ארצו, את מולדתו ואת בית אביו וללכת "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ" (בראשית יב, א). אברהם נענה בלי שהיות ובלי תהיות ומגיע אל ארץ כנען.

אבל אז קורה דבר בלתי צפוי. אך זה הגיע אברהם לארץ, וכבר הוא נאלץ לצאת ממנה: "וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ" (שם, י). אברהם מוכרח לרדת מצרימה, שם ישבור אוכל. שרה אישה יפת מראה, ואברהם חושש שיהרגוהו כדי לקחתה להרמון המלך. הוא מבקש ממנה לומר שהיא אחותו, וכך היא עושה, ופרעה לוקח אותה לארמונו. או אז מוכים בנגף הוא ומשק ביתו. הוא מרגיש – הכתוב אינו מבהיר כיצד – שהדבר קשור לאברהם ושרה. הוא קורא לאברהם, והלה מספר לו את האמת, ובעקבות זאת משלח פרעה את שניהם. בינתיים במצרים אברהם עושה חיל וצובר הון. ואז חוזר הסיפור, עם אברהם ושרה ולוט והרבה מקנה, כסף וזהב, אל זירתו העיקרית – ארץ כנען.

> מה עושה כאן הסיפור הזה? העובדה שהוא קרה אינה סיבה מספקת לספר אותו. התורה לעולם אינה מתעדת אירועים רק מפני שהם קרו. הם מדלגת על מקטעים ארוכים מאוד בחיי האבות. בהמשך היא תדלג על שלושים ושמונה מתוך ארבעים שנות הנדודים של בני ישראל במדבר. אם מאורע מסופר בתורה, הוא בא ללמדנו משהו. "תורה" מובנה הוראה. מהו אפוא הלקח שאנו מתבקשים ללמוד?

> מדרש בראשית רבה2בראשית רבה מ, ו. נותן את התשובה. ירידתו הכפויה של אברהם למצרים היא סימן, ומעין חזרה כללית, למה שעתיד לקרות לצאצאיו. המקבילות בין הסיפורים רבות ומדויקות. אלה אחדות מהן:

אברהם \ בני ישראלוַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ (בראשית יב, י) \ כִּי וֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ (בראשית מה, ו)וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה (שם) \ וַיֵּרְדוּ אֲבֹתֵינוּ מִצְרַיְמָה (במדבר כ, טו)לָגוּר שָׁם (שם) \ לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ (בראשית מז, ד)כִּי כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ (שם) \ כִּי כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן (שם)וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ (שם, יב) \ כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ וְכָל הַבַּת תְּחַיּוּן (שמות א, כב)וַיְנַגַּע ה' אֶת פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת בֵּיתוֹ (שם, יז) \ עשר המכותוַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ (שם, כ) \ וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ (יב, לג)וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב (יג, ב) \ וַיּוֹצִיאֵם בְּכֶסֶף וְזָהָב (תהלים קה, לז – על יציאת מצרים)

ההקבלות כה רבות ומדויקות, שאינן משאירות מקום לטעות. אפילו הפועל לשַׁלֵּחַ (בשורה שלפני האחרונה בטבלה) עניינו, בין היתר, שחרור עבדים. אברהם לא היה עבד, אבל במובן מסוים היה שבוי. כמאמר מדרש חז"ל – "אמר הקב"ה לאברהם אבינו, 'צא וכבוש את הדרך לפני בניַ'. אַת מוצֵא כל מה שכתוב באברהם כתיב בבניו".3שם. הגלות ויציאת מצרים לא היו מקריות. כבר נערכה חזרה לקראתן בשחר ראשיתו של המסע העברי.

> ולבל נחמיץ את העניין, הסיפור חוזר עוד פעמיים בהבדלים קטנים, תחילה עם אברהם ושרה בגרר שבארץ פלשתים (בראשית כ), ושוב עם יצחק ורבקה באותו מקום ועם אותו מלך, אבימלך (שם כו). גם בסיפורים החוזרים נמצאת אותה תחושת סכנה מודגשת, אותן נסיבות המחייבות את הזוגות העבריים לשקר למען הצלת חייהם, אותו גילוי של האמת ברגע הנכון, ואותו שילוח נבוך של האורח ואשתו מן הארמון. משהו מתבשל פה ומגבש את צורתו.

כך היה בשני הדורות הראשונים במשפחת הברית. ומה באשר לאב השלישי, יעקב? גם יעקב נאלץ, מחמת רעב הפוקד את הארץ, לשלוח כמה מבני משפחתו לשבור אוכל במצרים. לבסוף מצטרפים גם הוא עצמו ויתר המשפחה. אך הפעם אין זה תרגיל חזרה לקראת הגלות. זאת הגלות עצמה. האם קרה דבר דומה בשלב מוקדם יותר בחיי יעקב? קרה גם קרה, וההגדה של פסח, בקטע מפורסם, מצביעה עליו: "צא ולמד מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו".

למראית עין, אין קשר בין מאורעות פסח לקורותיו של יעקב הצעיר. בני ישראל נאלצו לרדת למצרים בגלל רעב; יעקב ברח מביתו כי פחד שעשו אחיו יהרוג אותו. ובכל זאת, חיי יעקב עִם לָבן מספקים מקבילות רבות נוספות למאורעות שעתידים להתרחש סביב יציאת מצרים. כשם שפרעה נהג הכנסת אורחים נדיבה עם משפחתו של יוסף, כך לבלבה קבלת הפנים של לבן ליעקב: "אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה!" (בראשית כט, יד). כשם שבני ישראל במצרים "פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד" (שמות א, ז), כך הוליד יעקב בנים רבים אצל לבן: "וַיִּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד וַיְהִי לוֹ צֹאן רַבּוֹת וּשְׁפָחוֹת וַעֲבָדִים וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים" (בראשית ל, מג). כשם שהאקלים הפוליטי במצרים השתנה – קם מלך חדש "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח) – כך השתנה האקלים בבית לבן: "וַיַּרְא יַעֲקֹב אֶת פְּנֵי לָבָן וְהִנֵּה אֵינֶנּוּ עִמּוֹ כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם" (בראשית לא, ב).

משה מבקש מפרעה, "שַׁלַּח אֶת עַמִּי" (שמות ה, א). יעקב מבקש מלבן, "שַׁלְּחֵנִי וְאֵלְכָה אֶל מְקוֹמִי וּלְאַרְצִי" (בראשית ל, כה). פרעה מסרב. לבן מתחמק. יעקב מוסיף אז ועובד את לבן שש שנים נוספות, כמספר שנות עבודתו של עבד עברי עד צאתו לחופשי (שמות כא, ב). בני ישראל ויעקב עוזבים לבסוף נגד רצון מארחיהם. פרעה ולבן יוצאים שניהם למרדף. בשני המקרים ה' מתערב ומגן על הנרדף מפני רודפו: ענן בלתי עביר התייצב בין בני ישראל לַמצרים; ואלוהים עצמו התגלה ללבן והזהיר אותו לבל יפגע ביעקב (בראשית לא, כד). שוב, הקבלות מובהקות. ההגדה מסבה את תשומת ליבנו לקשר שייתכן כי עיננו הייתה מחמיצה בלעדיה.4ראו David Daube, The Exodus Pattern in the Bible, London: Faber and Faber, 1963.

מעל ומעבר לכל האירועים האלה נמצאת אותה סצנה בחיי אברהם שבה ה' מבשר לו על הגלות ויציאת מצרים, שנים רבות לפני מעשה:

וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו. וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, "יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי, וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל. וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה. וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה" (בראשית טו, יב-טז).

סצנה זאת, ברית בין הבתרים, מלמדת כי כל רצף האירועים שהובילו לגלות וליציאת מצרים לא היה מקרי. האירועים תוסרטו. הם נועדו להתרחש. לזאת מתכוונת ההגדה באומרה כי הקב"ה "חישב את הקץ" וכי יעקב "ירד למצרים אנוס על פי הדיבור", כלומר מחויב בידי הדברים שנאמרו. אף כי בני האדם הם פועלים חופשיים, מאחורי הקלעים פעלה ההשגחה. תפיסת הבחירה החופשית של היהדות רחוקה מאוד מהתפיסה הטרגית של היוונים, אך בנושא הזה המרחק מצטמצם מעט.

התורה תופסת אפוא את סיפור פסח לא רק כמאורע היסטורי, גם לא כמאורע עטור אותות ומופתים וניסים גלויים. סיפור זה נועד מאז ומקדם להיות חלק מן המסע, והוטרם חמש פעמים, בארבע יציאות לגלות ובחיזיון לילי אחד, עוד לפני שעם ישראל נוצר. הדרך לארץ המובטחת עוברת במצרים ובגלות. זו לא הייתה סטייה מהמסלול אלא חלק בלתי נפרד ממנו, שנחזה כבר מההתחלה. מדוע? התשובה נעוצה בהגיונה הפנימי של התורה כמערכת מצוות וכאורח חיים, לא רק של יחידים אלא של אומה בארצה.